

Speechen. Klassieke wijsheid over spreken in het openbaar

Samenstelling Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister

Robert Duthoy¹

In mijn bespreking van een recente anthologie van de klassieke literatuur betreurde ik dat de redenaars zo zwak waren vertegenwoordigd en de Griekse redenaars zelfs totaal ontbraken. Deze lacune wordt, althans voor een groot deel, gevuld door deze nieuwe bloemlezing die exclusief gewijd is aan de retoriek. In de inleiding wijzen de samenstellers er terecht op dat *'anders dan de meeste kennis uit de oudheid, de retorica, de kunst van het speechen, in al die eeuwen nooit uit de tijd is geraakt, of ingehaald door nieuwe inzichten'* en dat *'er weinig nuttiger (is) voor een beginnende (en gevorderde) spreker dan kijken, of liever lezen, hoe Grieken en Romeinen daar tweeduizend jaar geleden mee omgingen'*. Zij stellen dan ook *'Misschien is de retorica zelfs wel de enige discipline waarvoor de handboeken uit de oudheid onverminderd geldig blijven'*.

Opzet van deze bloemlezing is een indruk te geven van wat de klassieke inzichten over speechen dan zo bijzonder en tijdloos maakt. En dit *'met een keuze uit het werk van de voornaamste theoretici - Aristoteles, Cicero, Quintilianus- maar ook met voorbeelden uit de praktijk van echte, voor een publiek uitgesproken redevoeringen tot passages uit historisch proza en tragedie waarin uitvoerig wordt gesproken'*. Na deze toelichting bij het actuele belang van de antieke retorica en bij het opzet van hun werk gaan de samenstellers van de bloemlezing nog nader in op wat in de antieke theoretische werken over de retorica aan bod komt en verantwoorden ze hun keuze.

Als eerste tekst -en als het ware bij wijze van korte ouverture- hebben ze gekozen voor het *carmen 49* van de dichter Catullus (ca 84- ca 54) waarin hij zijn tijdgenoot Cicero dankt en bestempelt als de *'Grootste redenaar van alle Romeinen uit het heden, uit het verleden en uit de toekomst'*. Dan volgen veertien niet genummerde hoofdstukjes, ieder met een of meerdere excerpten van één auteur, voorafgegaan door een korte inleiding waarin de auteur en het werk waaraan de fragmenten zijn ontleend beknopt worden voorgesteld. Eerst zijn de grote theoretici van de antieke retorica aan de beurt: Aristoteles, Cicero en Quintilianus met respectievelijk passages uit hun *Retorica*, *De oratore* en *De institutione oratoria*. Vervolgens is het de beurt aan drie grote redenaars: Gorgias, Lysias en opnieuw Cicero (nu niet als theoreticus maar als redenaar). Van Gorgias is er de gelegenheidsredevoering (een bravourestuk) waarin Palamedes (een figuur uit de Ilias) zich verdedigt tegen de beschuldiging van verraad. Lysias is vertegenwoordigd met een van de juweeltjes uit de bloemlezing: de verdedigingsrede van Euphiletos die een zekere Eratosthenes die hij op heterdaad had betrapt toen die overspel pleegde met zijn vrouw, had gedood. In de rede die Lysias voor zijn cliënt schreef portretteert hij hem als een goedhartig maar wat naïef man van wie het huwelijksleven sfeervol wordt geschetst. De manier waarop Euphiletos verhaalt hoe hij de echtbreker letterlijk op heterdaad heeft betrapt en dan gedood en daarmee duidelijk wil maken dat hij daartoe het recht had, is zo realistisch dat men (en zeker indertijd de Atheense jury)

¹ Robert Duthoy is ereprof (emeritus professor) oude geschiedenis aan de universiteit van Gent.

niet de minste moeite heeft om zich de scene concreet voor te stellen. Van Cicero is de tweede *Philippica* opgenomen. Deze redevoering was bestemd om in de senaat te worden gehouden maar Cicero heeft er wijselijk van afgezien ze daadwerkelijk uit te spreken omdat hij zich realiseerde dat de manier waarop hij met Marcus Antonius de vloer aanveegde zijn eigen onmiddellijk doodvonnis zou betekenen. Na Apuleius en Lucianus van wie fragmenten uit pronkredes zijn opgenomen die zij hielden om de toehoorders in het kader van een soort publieke voorstellingen te overtuigen van hun retorische talenten. volgen drie historici. Antieke historici namen in hun historisch relaas ook toespraken op die belangrijke figuren zouden gehouden hebben. Daarin brachten zij niet de letterlijke weergave van de effectief gehouden redes maar respecteerden er wel de vermoedelijke inhoud van. Van Thucydides is de lijkrede opgenomen die Pericles gehouden heeft voor de Atheense gesneuvelden in het eerste jaar van de Peloponnesische oorlog en die tezelfdertijd een onovertroffen lofrede is op het Atheense volk en de voornaamste Atheense waarden van vrijheid en democratie; een tekst die tot de absolute hoogtepunten uit de klassieke literatuur behoort. De reeks historici wordt dan even onderbroken voor excerpten uit de apologie die Plato in de mond legde van Socrates wanneer deze zich zou hebben verdedigd toen hij zich voor een Atheense jury moest verweren tegen aanklachten die tot zijn doodstraf zou leiden. Met Appianus en Cassius Dio zijn we terug bij de historici met respectievelijk de lijkrede van Marcus Antonius bij de uitvaart van Caesar en de toespraak waarin de Britse Buduica in 61 haar soldaten aanvuurt tot de strijd tegen de Romeinse bezetters. Ook in de Griekse tragedies treft men enkele staaltjes retoriek aan. Als voorbeeld hiervan hebben de samenstellers twee monologen uit de *Hippolytos* van Euripides geselecteerd. In de eerste motiveert Faidra haar beslissing zelfmoord te plegen terwijl in de tweede Hippolytos een tirade afsteekt tegen de vrouwen in bewoordingen die sensitivity readers indien ze toen al hadden bestaan beslist niet zouden hebben laten passeren. De bloemlezing wordt besloten een tekst van Claudius Claudianus (370-404) die een epyllion (kort episch gedicht) schreef waarin een Gallische magistraat, Rufinus, die aan het keizerlijke hof in Constantinopel werkte, het moet ontgelden.

Iedere bloemlezing impliceert per definitie een keuze waardoor teksten moeten sneuvelen die verdienen te worden opgenomen.. Dit is hier niet anders. Maar toch valt te betreuren dat slechts één Attische redenaar, Lysias, genade vond bij de samenstellers en dat van Demosthenes, Aeschines, en Isocrates niets werd opgenomen. Vooral voor Demosthenes, algemeen beschouwd als de grootste redenaar uit de Oudheid, is dit opmerkelijk en eigenlijk niet te verantwoorden. Verder heb ik nog twee opmerkingen. Vooreerst dat de referentie van de opgenomen teksten beperkt blijft tot de titel van het werk waaruit werd geëxcerpeerd en de exacte *locus* ontbreekt. Ook zou het handig zijn geweest indien men typografisch een onderscheid had gemaakt tussen de inleidende toelichtingen en de antieke tekst zelf. Maar dit doet geen afbreuk aan de verdiensten van deze bloemlezing.

Speechen. Klassieke wijsheid over spreken in het openbaar. Samenstelling Emilia Menkveld en Maurits Lesmeister. Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep 2023. 223 blz. 17,50 €.